УДК 159.922.8:616.89-008.441.44

DOI 10.31470/2308-5126-2020-44-1-7-15

Світлана Белякова,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
менеджменту освіти та
практичної психології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені
Григорія Сковороди»

E-mail: svitlanabelacova@gmail.com

ORCID [0000-0003-4995-0253](https://orcid.org/0000-0003-4995-0253)

Svitlana Belyakova,
*Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor of the
Department of Management
of Education and Practical
Psychology of SHEI
«Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University»*

Вікторія Вінс,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
менеджменту освіти та
практичної психології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені
Григорія Сковороди»

E-mail: vinsviktorija@gmail.com

ORCID [0000-0002-7285-7711](https://orcid.org/0000-0002-7285-7711)

Viktoria Vins,
*Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor of the
Department of Management
of Education and Practical
Psychology of SHEI
«Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University»*

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЇЦИДАЛЬНИХ НАМІРІВ У ПІДЛІТКІВ

У статті здійснено аналіз особливостей суїцидальних намірів у підлітків. Розглянуто феномен самогубства як поведінку людини, спрямовану на навмисне самоушкодження зі смертельним фіналом, самознищення. Проаналізовано загальні ознаки наявності суїцидального наміру: словесні ознаки (повідомлення про свій намір оточуючим); поведінкові ознаки (значні зміни у поведінці: надзвичайно байдуже ставлення до свого зовнішнього вигляду, порушення уваги, пропуски навчання, уникнення спілкування з однолітками); ситуаційні ознаки (зрада своїм ідеалам, боягузтво або надмірна агресія, конфлікт зі значущими людьми, порушення взаємин). Емпірично встановлено, що досліджуванім підліткам характерний переважно низький рівень тривожності, що є показником стабільності емоційного стану та відсутності хвилювання; низький та середній рівень фрустрації, при якому підлітки впевнені в собі, відповідальні, стійкі до невдач, не бояться труднощів; середній показник агресивності, для якого характерно вступати в учнівські конфлікти, доводити свою думку, застосовуючи елементи агресії для самоствердження і підтримки свого статусу в групі однолітків; середній показник ригідності, що свідчить про їх стабільність в діях, спровокованих непередбачуваними подіями. Виявлено, що у деяких підлітків яскраво виражається домінування емоцій над інтелектуальним контролем в оцінці ситуації, готовність реагувати на психотравмуючу ситуацію емоційно, а не логічно; наявний соціальний песимізм як негативна концепція навколишнього світу; притаманна демонстративність (демонстрація суїцидальних намірів), тобто бажання привернути увагу оточуючих до себе, своїх проблем, домогтися співчуття і розуміння. Зроблено висновки про

необхідність розроблення системи соціально-психологічних заходів, спрямованих на зниження суїцидальних намірів серед підліткової молоді.

Ключові слова: особистість, підлітковий вік, самогубство, суїцидальні наміри, суїцидальна поведінка, психологічний супровід підлітків.

The article analyzes the features of suicidal ideation of adolescents. The phenomenon of suicide as a human behavior aimed at intentional self-harm with a fatal end, self-destruction is considered. The general signs of suicidal intent are analyzed: verbal signs (notification of one's intention to others); behavioral signs (significant changes in behavior: larger indifference on their appearance, disruption of the attention process, missing school, avoidance of communication with peers); situational signs (betraying their legacy, cowardice or excessive aggression, clash with important people, disruption of relationship). As a result of empirical research, it was found that the studied adolescents are characterized by a mostly low level of anxiety, which is an indicator of the stability of the emotional state and lack of anxiety; low and medium level of frustration, and adolescents are confident, responsible, resistant to failure, are not afraid of difficulties; adolescents have an average rate of aggression, which is characterized by coming into student's conflicts, to prove their point, using elements of aggression to assert themselves and maintain their status in the peer group; the average indicator of rigidity testifies to their stability in the actions provoked by unforeseen events; found that some adolescents clearly expressed the dominance of emotions over intellectual control in assessing the situation, readiness to respond to a traumatic situation rather emotionally than logically, existing social pessimism as a negative concept of the world, also, they are characterized by demonstrativeness (demonstration of suicidal intentions) of the willingness to attract public attention of others to themselves, their problems, to achieve compassion and awareness. It is concluded that it is necessary to develop a system of socio-psychological measures to reduce suicidal ideation among adolescents.

Keywords: personality, adolescence, suicide, suicidal intentions, suicidal behavior, psychological support of adolescents.

Постановка проблеми. Постійна емоційна напруга та потужний інформаційний тиск у сучасному мінливому світі став нормою для більшості людей. Такі внутрішні проблеми особистості, як тривога, депресія та сум'яття, зазвичай залишаються без належної уваги, хоча можуть зумовлювати низку розладів, крайнім варіантом яких є самогубство.

Ритм життя сучасної людини часто стоїть на заваді можливостям отримати необхідну підтримку, розуміння з боку рідних, друзів, а також кваліфіковану психологічну допомогу фахівців. Це викликає в особистості почуття самотності, спустошеності, ізольованості від навколишнього світу і формує внутрішню дисгармонію та відчуження, в результаті чого життя стає непотрібним, втрачається його сенс.

Грунтовне вивчення людської поведінки, а саме вчинення самогубства, досить широко представлене як у творчості мислителів античного світу, так і сучасних учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень цієї проблеми сьогодення привертають увагу праці зарубіжних (А. Абрумова, Р. Авякан, С. Бородін, В. Войцех, Є. Вроно, В. Глушков, М. Ковальов, Л. Поставалова, А. Ратілов, І. Паперно та інші.) та вітчизняних учених (Ю. Александров, С. Жабокрицький, М. Мелентьев, О. Моховиков, Г. Пілягіна, В. Сулицький, А. Тищенко, А. Чупріков, В. Шаповалов, С. Яковець, Н. Ярмиш та інші), в яких висловлювалися доволі різні думки не лише щодо причин зазначеного явища, способів його попередження, а й з приводу його дефініції та розуміння [Федоренко, 2011].

Але особливо важливими є сучасні наукові праці, пов'язані з дитячими та підлітковими суїцидами, кількість яких щороку зростає [Рибалкіна 2017; Тиханова, 2017]. Відповідно потрібними є дослідження щодо попередження та профілактики у дітей та підлітків суїциду [Грухіна, 2017; Мараховська, 2015; Тодорцева, 2016].

Формулювання цілей статті. Метою статті є здійснення теоретичного аналізу феномену самогубства, обґрунтування його дослідження та емпіричне вивчення суїцидальних намірів у підлітків.

Виклад основного матеріалу. Самогубство в загальнопсихологічному аспекті інтерпретують як поведінку людини, спрямовану на самознищення. Так, самогубство трактують як навмисне самоушкодження зі смертельним фіналом [Васильченко, 2005]. Однак, самогубством вважають лише той вчинок, який людина зробила усвідомлено (галюцинації, стан психозу можуть спровокувати такий вчинок, проте смерть за таких умов кваліфікується як нещасний випадок) [Турбан, 2012].

Причини суїциду дуже складні та численні. Їх можна шукати в біологічних, генетичних, психологічних і соціальних сферах людини. Незважаючи на те, що підлітки зазвичай вчиняють суїцид в екстремальних ситуаціях, таких, як публічне приниження, проблеми в навчанні, зрада, більшість експертів вважає, що це швидше привід для вчинення суїциду, ніж його причина [Суліцький, 2001].

Ученими були визначені загальні ознаки наявності суїцидального наміру:

а) словесні ознаки – понад дві третини осіб, які скоюють суїцид, повідомляють про свій намір. Зокрема, підліток може:

- прямо говорити про смерть;
- непрямо натякати про свій намір завершити життєвий шлях;
- багато жартувати на тему самогубства;
- виказувати непомірну зацікавленість питаннями смерті;
- обговорювати суїцидальні сюжети з навколишнього середовища та ЗМІ;
- вести записи з роздумами про смерть;
- вказувати на відсутність сенсу життя як такого [Берестюк, 2014].

б) поведінкові ознаки. Зазвичай підліток може:

- роздавати речі, які мали велике особистісне значення для нього, налагодити стосунки з давніми ворогами;
- демонструвати значні зміни в поведінці, як от: надзвичайно байдуже ставлення до свого зовнішнього вигляду; порушення уваги та зниження якості виконуваних робіт; пропуски навчання, не виконання домашніх завдань, уникнення спілкування з однокласниками;
- проявляти роздратованість, бути похмурим;
- знаходитися в пригніченому стані;
- нудьгувати в ситуаціях, які раніше його захоплювали або цікавили;
- мати порушення апетиту, сну, чого раніше не спостерігалось;

- емоційно виявляти тривогу, відмовлятися від активних дій [Берестюк, 2014].
- в) ситуаційні ознаки:
- поведінка «жертви» – втрата самоповаги;
- зрада своїм ідеалам, боягузтво або надмірна агресія;
- конфлікт зі значущими людьми, порушення взаємин [Вроно, 2001].

З метою емпіричного вивчення особливостей суїцидальних намірів у підлітків було використано такі психодіагностичні методики: «Методика вивчення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горської), Опитувальник суїцидального ризику (модифікація Т. Разуваєвої), методика «Шкала тривожності» Дж. Тейлора. Зокрема метою методики «Вивчення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горської) є виявлення показників емоційних станів у неповнолітніх (тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності). Опитувальник суїцидального ризику (модифікація Т. Разуваєвої) призначений для експрес-діагностики рівня сформованості суїцидальних намірів з метою попередження серйозних спроб самогубства. Методика «Шкала тривожності» Дж. Тейлора призначена для вимірювання рівнів тривожності.

Дослідження особливостей суїцидальних намірів у підлітків здійснювалося на базі Державного професійно-технічного навчального закладу «Центр професійно-технічної освіти». Вік досліджуваних – 14–15 років (1 курс).

Аналіз даних, отриманих за методикою «Вивчення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горської), показав, що 30 % досліджуваних мають середній рівень тривожності, що свідчить про деяку схвилюваність підлітків, яка в принципі є нормою для них. Для 10 % респондентів притаманний високий рівень тривожності, що може бути викликано переживанням якоїсь небезпеки або емоційного неблагополуччя. І для 60 % підлітків властивий низький рівень тривожності, що є показником стабільності емоційного стану, впевненості в собі та відсутності хвилювання (рис. 1).

Також, у ході дослідження було виявлено, що 40 % підлітків мають низький рівень фрустрації, а отже є впевненими в собі, сприймають усі події реалістично, не уникають відповідальності, стійкі до невдач, не бояться труднощів. Для 40 % підлітків властивий середній рівень фрустрації, вони сповна задоволені життям, ставлять собі цілі і досягають їх. Для 20 % досліджуваних притаманний високий рівень фрустрації: вони є невпевненими у собі, уникають відповідальності, не стійкі до невдач, бояться труднощів та, при виникненні непередбачуваної ситуації, у них існує тенденція до замкнутості та обмеження взаємодії з навколишнім середовищем. Тобто ці підлітки перебувають у певному стані відчаю і безвиході (див. рис. 1).

Аналіз результатів емпіричного дослідження показав, що 35 % підлітків мають високий показник агресивності, роблять імпульсивні вчинки, є дуже збудливими і не можуть контролювати свої дії. Ще 50 % підлітків демонструють середній показник агресивності. Їм характерно вступати в міжособистісні конфлікти, доказувати свою думку, застосовуючи елементи агресії для самоствердження і підтримки свого статусу в групі однолітків. 15 % підлітків, що

проявляють низький показник агресивності, зазвичай, поведуть себе емоційно стабільно, особливо в конфліктних ситуаціях. Цим респондентам характерний спокій, витримка, у них не виникає труднощів у спілкуванні та в роботі з іншими людьми. Запорукою таких підлітків є показ прикладу гарної поведінки і прояв справедливості суджень у будь-яких складних ситуаціях (див. рис. 1).

Рис. 1. Показники емоційних станів (у %) за методикою «Вивчення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горської).

У свою чергу 35 % підлітків проявляють високий показник ригідності, що свідчить про їхню повільну реакцію або повну її відсутність на нові непередбачувані ситуації, замкненість. У 40 % учнів виявлено середній показник ригідності, що свідчить про їхню стабільність у діях, спровокованих непередбачуваними подіями. Такі підлітки легко беруться за нові, незаплановані, або додаткові завдання, але вони не завжди до кінця планують хід виконання роботи. І 25 % респондентів демонструють низький показник ригідності, а це означає, що вони емоційно стійкі і адекватно реагують на передбачувані події та зміни їхніх планів, їм майже не характерна паніка, вони завжди контролюють свої емоції та вчинки (див. рис. 1).

Отже, можна зробити висновок, що 30 % досліджуваних оцінюють свій психічний стан як відмінний, мають високі показники активності; 38 % підлітків оцінюють свій психічний стан як задовільний, вони мають середні показники за всіма шкалами і почувають себе дуже добре й комфортно; 32 % респондентів незадовільно оцінюють свій психічний стан, відчують дискомфорт і відсутність бажання працювати в команді.

За допомогою методики «Опитувальник суїцидального ризику» (модифікація Т. Разуваєвої) було досліджено вираженість певних чинників суїцидального ризику (рис. 2).

Емпірично виявлено, що в 20,2 % досліджуваних яскраво виражається домінування емоцій над інтелектуальним контролем в оцінці ситуації,

Psychology

готовність реагувати на психотравмуючу ситуацію безпосередньо емоційно, в крайньому варіанті – афективна блокада інтелекту. У 13,5 % підлітків присутній соціальний песимізм, тобто негативна концепція сприйняття навколишнього світу як ворожого, що не відповідає уявленням про нормальні або задовільні для людини взаємини з оточуючими.

Рис. 2. Показники сформованості суїцидальних намірів (у %) у підлітків за методикою «Опитувальник суїцидального ризику» (модифікація Т. Разуваєвої).

Унікальність сприйняття себе, ситуації, і, можливо, власного життя в цілому як виняткового явища, не схожого на інших, передбачає виняткові варіанти виходу, зокрема, суїцид, тісно пов'язана з феноменом «непроникності» для досвіду, тобто з недостатнім умінням використовувати свій і чужий життєвий досвід, притаманна 7,8 % досліджуваних.

У 5,4 % підлітків виявлена тимчасова перспектива, неможливість конструктивного планування майбутнього. Це може бути наслідком сильного заглиблення у справжню ситуацію, трансформацією почуття неможливості розв'язання поточної проблеми в глобальний страх невдач і поразок у майбутньому.

Демонстративність (демонстрація суїцидальних намірів), тобто бажання привернути увагу оточуючих до своїх нещасть, домогтися співчуття і розуміння, оцінюване із зовнішньої позиції зазвичай як шантаж, переживається зсередини як благання про допомогу. Найбільш суїцидально небезпечне поєднання з емоційною регідністю проявляється у 7,8 % досліджуваних. У 4,4 % підлітків виражена неспроможність, негативна концепція власної особистості, уявлення про свою неспроможність, некомпетентність, непотрібність, «виключеність» із оточуючого світу. Це може бути пов'язано з уявленнями підлітка про свою фізичну, інтелектуальну, моральну чи іншу неспроможність.

Для 4,7 % респондентів притаманний злам культу самогубства, культурних бар'єрів, пошук культурних цінностей і нормативів, що виправдовують суїцидальну поведінку або навіть роблять її привабливою. У крайньому варіанті – інверсія цінності життя і смерті.

Проте, при вираженості всіх вищезгаданих показників, останній показник – антисуїцидальний чинник – може зняти глобальний суїцидальний ризик. Це глибоке розуміння почуття відповідальності за близьких, почуття обов'язку. Це уявлення про антиестетичність і гріховність самогубства, боязнь болю і фізичних страждань. Цей показник виражений у 3,3 % досліджуваних, що вказує на відсутність ризику суїцидальної спроби (див. рис. 2).

За результатами дослідження за методикою «Шкала тривожності» Дж. Тейлора, можна зробити висновок, що в усіх респондентів переважає нормальний та трохи завищений рівень тривожності (рис. 3). Це свідчить про те, що у підлітків, які мають нормальний рівень тривожності, – адекватний, раціональний і психологічно вірний розвиток.

Рис. 3. Показники рівнів тривожності (у %) за методикою «Шкала тривожності» Дж. Тейлора.

Нормальна тривожність, як і будь-яка тривожність, є реакцією індивіда на загрозу цінностям, які вважаються єдино можливими для його існування як особистості. Але нормальною може бути реакція тривожності, яка: адекватна реальній загрозі; не включає придушення або інші механізми вирішення внутрішнього психічного конфлікту, а в результаті цього і зовнішнього; не вимагає невротичних захисних механізмів для керування собою, але може бути змінена конструктивно на рівні довольного усвідомлення, або ослаблена при

об'єктивній зміні ситуації. Трохи завищений рівень тривожності зазвичай пов'язаний з обмеженим колом ситуацій, певною сферою життя; також завищеними вимогами до дитини, негнучкою, догматичною системою виховання, яка не враховує власну активність дитини, її інтереси, здібності та вподобання.

Висновки. У результаті проведеного емпіричного дослідження особливостей суїцидальних намірів у підлітків виявлено, що досліджуваним характерний переважно низький рівень тривожності, що є показником стабільності емоційного стану та відсутності хвилювання, а також низький та середній рівень фрустрації, при якому підлітки впевнені в собі, відповідальні, стійкі до невдач, не бояться труднощів. Більшість досліджуваних демонструють середній показник агресивності: їм характерно вступати в учнівські конфлікти, доводити свою думку, застосовуючи елементи агресії для самоствердження і підтримки свого статусу в групі однолітків. Виявлений середній показник ригідності респондентів свідчить про їхню стабільність у діях, спровокованих непередбачуваними подіями.

Разом з тим, встановлено, що в деяких підлітків емоції домінують над інтелектуальним контролем в оцінці ситуації, сформована готовність реагувати на психотравмуючу ситуацію емоційно, а не логічно, наявний соціальний песимізм як негативна концепція навколишнього світу, також їм притаманна демонстративність (демонстрація суїцидальних намірів), бажання привернути увагу оточуючих до себе, своїх проблем, домогтися співчуття і розуміння.

Виконане емпіричне дослідження не вирішує всіх проблем, пов'язаних із суїцидальними намірами підлітків. Зокрема, отриманий результат вказує на необхідність розроблення системи соціально-психологічних заходів, спрямованих на зниження суїцидальних намірів серед підліткової молоді.

ЛІТЕРАТУРА

- Берестюк, 2014 – Берестюк М. Суїцидальна поведінка серед учнівської молоді. *Психолог*. Київ : Шкільний світ, 2014. № 10. С. 14–17.
- Васильченко, 2005 – Васильченко Л. В. Суїцид в Україні. *Міжнародна академія безпеки життєдіяльності*. Київ : Основа. 2005. № 8. С. 18–22.
- Вроно, 2001 – Вроно Е. М. Суїцидологія на Україні – небагато історії. *Журнал практичної психології і психоаналізу*. Київ : Знання. 2001. № 1 С. 23.
- Психологія суїциду, 2004 – Психологія суїциду : посібник / за ред. В. П. Москальця. Київ : Наука, 2004. 355 с.
- Грухіна, 2017 – Грухіна Т. Суїцид серед дітей: причини і профілактика. *Профтехосвіта*. 2017. № 6. С. 7–17.
- Мараховська, 2015 – Мараховська Т. А. Робота з суїцидальними намірами учнів. *Шкільному психологу. Усе для роботи*. 2015. № 9. С. 9–13.
- Рибалкіна, 2017 – Рибалкіна О. С. Що таке суїцид і як з ним боротися? *Безпека життєдіяльності*. 2017. № 12. С. 20.
- Суліцький, 2001 – Суліцький В. В. Психологія суїцидальної поведінки. Київ : МП Леся, 2001. 316 с
- Тиханова, 2017 – Тиханова Є. Самогубство – жорстока реальність сьогодення: загроза суїциду в дитячому середовищі. *Соціальний педагог*. 2017. № 10. С. 40–41.
- Тодорцева, 2016 – Тодорцева Ю. В. Зарубіжний досвід соціально-профілактичної роботи щодо попередження суїциду серед молоді. *Соціальна робота і соціальна педагогіка: виклики сьогодення*. 2016. С. 40–44.

- Турбан, 2012 – Турбан В. Самогубство як соціокультурний феномен. *Соціальна психологія*. 2012. № 3. С. 100–107.
- Федоренко, 2011 – Федоренко Р. П. Психологія суїциду : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 260 с.

REFERENCES

- Berestiuk, 2014 – Berestiuk M. Suitsyadna povedinka sered uchnivskoi molodi. *Psykhologh*. Kyiv : Shkilnyi svit, 2014. № 10. S. 14–17.
- Vasylchenko, 2005 – Vasylchenko L. V. Suitsyd v Ukraini. Mizhnarodna akademiia bezpeky zhyttiedialnosti. Kyiv : Osnova. 2005. № 8. S. 18–22.
- Vrono, 2001 – Vrono E. M. Suitsydolohiia na Ukraini – nebahato istorii. *Zhurnal praktychnoi psykhologii i psykhoanalizu*. Kyiv : Znannia. 2001. № 1. S. 23.
- Psykhologhiia suitsydu, 2004* – Psykhologhiia suitsydu : posibnyk / za red. V. P. Moskaltsia. Kyiv : Nauka, 2004. 355 s.
- Hrukhina, 2017 – Hrukhina T. Suitsyd sered ditei: prychyny i profilaktyka. *Proftekhosvita*. 2017. № 6. S. 7–17.
- Marakhovska, 2015 – Marakhovska T. A. Robota z suitsyadnymi namiramy uchniv. *Shkilnomu psykhologhu. Use dlia roboty*. 2015. № 9. S. 9–13.
- Rybalkina, 2017 – Rybalkina O. S. Shcho take suitsyd i yak z nym borotysia? *Bezpeka zhyttiedialnosti*. 2017. № 12. S. 20.
- Sulitskyi, 2001 – Sulitskyi V. V. Psykhologhiia suitsyadnoi povedinky. Kyiv : MP Lesia, 2001. 316 s.
- Tykhanova, 2017 – Tykhanova Ye. Samohubstvo – zhorstoka realnist sohodennia : zahroza suitsydu v dytiachomu seredovyschi. *Sotsialnyi pedahoh*. 2017. № 10. S. 40–41.
- Todortseva, 2016 – Todortseva Yu. V. Zarubizhnyi dosvid sotsialno-profilaktychnoi roboty shchodo poperedzhennia suitsydu sered molodi. *Sotsialna robota i sotsialna pedahohika: vyklyky sohodennia*. 2016. S. 40–44.
- Turban, 2012 – Turban V. Samohubstvo yak sotsiokulturnyi fenomen. *Sotsialna psykhologhiia*. 2012. № 3. S. 100–107.
- Fedorenko, 2011 – Fedorenko R. P. Psykhologhiia suitsydu : navch. posib. Luts'k : VNU im. Lesi Ukrainky, 2011. 260 s.

УДК 159.922.8:37.015.3:005.32

DOI 10.31470/2308-5126-2020-44-1-15-25

Наталія Бочаріна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
менеджменту освіти та
практичної психології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені
Григорія Сковороди»

Nataliia Bocharina,
Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor of the
Department of Management
of Education and Practical
Psychology of SHEI
«Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University»

E-mail: bocharina@ukr.net
ORCID 0000-0002-2429-2816

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

У статті здійснено аналіз проблеми мотивації до навчання підлітків, визначено підходи до вивчення мотивації особистості, показано зв'язок мотивації з пізнавальними потребами особистості та різними видами діяльності, а також її вплив на ефективність освоєння знань. Визначено, що навчальна мотивація характеризується спрямованістю, стійкістю і динамічністю, збуджується